

УДК 94(4)«0395/0408»:341.76

В. В. КУЗОВКОВ

м. Миколаїв

КОНСТАНТИНОПОЛЬ І ВАРВАРИ: ВІЗАНТІЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ В ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА АРКАДІЯ (395–408)⁵

У статті досліджується характер дипломатичних зв'язків Східної Римської імперії з варварськими народами. Автор особливу увагу приділяє методам візантійської дипломатії.

Ключові слова: Східна Римська імперія, варвари, дипломатія, імператор Аркадій.

На межі IV–V ст. відносини з варварами склали актуальну проблему політики Пізньої Римської імперії. Ці відносини отримують нову якісну складову після остаточного розділу імперії на Західну та Східну (395 р.). Протягом наступних п'ятнадцяти років Західна імперія пережила декілька спустошливих варварських вторгнень, які остаточно підірвали її військово-економічний потенціал. Відносини константинопольського двору з варварськими племенами носили суперечливий характер. Важливу роль у цій ситуації належала дипломатії. Саме розгляду ролі візантійської дипломатії у відносинах східного імператорського двору з варварами присвячено наше дослідження.

Після поразки під Адріаноподем (378 р.) римським імператорам довелося вести напружену боротьбу з вестготами на Балканах. Успіху вдалося досягти тільки шляхом укладення хиткої компромісної угоди, автором якої виступив імператор Феодосій I (382 р.). Цей договір пропонував новий підхід у відносинах імперії з варварськими народами. Готи отримали землі для розселення вздовж Дунаю у Мезії, зберігаючи широку внутрішню автономію. Фактична влада зберігалась за варварськими вождями. Отже, отримавши статус федератів, вестготи перетворювались у своєрідну «державу у державі» в межах імперії. Не випадково характеризуючи правління Феодосія, Іордан називає його «шанувальником миру і другом готів» [6, 89].

У правління Феодосія I триває процес збільшення варварського контингенту у римсь-

кій армії, який розпочався за його попередників, але зараз набув більш швидких темпів. Значна кількість військових керівних посад займали офіцери, які мали варварське коріння. Як керівники значних армій у західній частині імперії проявили себе франки Баутон і Арбогаст. Причому, донька першого пізніше стала дружиною східноримського імператора Аркадія, сина Феодосія I, а другий фактично керував західними провінціями у 388–394 роках, коли імператорська влада там належала Валентініану II (375–392) і узурпатору Євгенію (394). У безпосередньому оточенні Феодосія I значну роль відігравали вандал Стиліхон, одружений з племінницею Феодосія I Сиреною, та готи Гайна і Фравітта [15, р. 112–114].

Феодосій I помер у січні 395 р., поділивши управління імперією між своїми синами 18-річним Аркадієм, якому досталися східні провінції та 10-річним Гонорієм, що отримав в управління Захід імперії. Обом спадкоємцям він призначив опікунів, які фактично стали правителями відповідних частин імперії [3, 463–465]. Подібне рішення скривало у собі потенційну небезпеку певної узурпації влади, прецедент чого вже нещодавно створив на Заході Арбогаст, усунувши у 392 р. Валентініана II. Ситуація ускладнювалась ворожнечею між двома опікунами, наявністю опозиції їх режимам правління, активізацією варварів на кордонах імперії та загрозою виступу федератів. Усі ці фактори, переплітаючись між собою, ускладнювали картину політичного життя імперії, як на Сході, так і на Заході. У цій картині зовнішньополітичні проблеми

⁵ Стаття виконана в рамках фундаментальної наукової теми № 0115U001210 «Степове Побужжя у контексті соціокультурного розвитку Східної та Центральної Європи (IV тис. до н. е. – XV ст. н. е.)».

тісно переплітались з внутрішньополітичними, і на цьому фоні імператори намагались перетворитись на самостійні політичні фігури, а дипломатичні методи відігравали не останню роль, як засіб досягнення політичної мети.

Питання про призначення опікунів по різному трактується у джерелах. Функції опікуна Аркадія виконував Руфін, якого в 393 році Феодосій I призначив префектом преторія Сходу, а на Заході при Гонорії це місце зайняв Стиліхон. Однак останній стверджував, що Феодосій I доручив йому двох синів і висловлював незадоволення роллю, яку Руфін відігравав при східному дворі [5, 88]. Позиції Стиліхона підсилювала та обставина, що після смерті Феодосія I під його безпосереднім керівництвом опинились війська обох частин імперії, які перебували на півночі Італії і використовувались ним на рейнському кордоні.

Вплив обох опікунів підточували певні опозиційні сили, як на Заході так і на Сході. У Північній Африці напівнезалежну політику від західного двору проводив намісник Гільдон. Він походив з родини мавританських царів. У 70-х роках IV ст. його брат Фірм, який також виконував функції намісника, підіймав повстання проти центральної влади, у придусенні якого приймав участь Гільдон [12, 21]. Після загибелі брата він отримав його посаду і пізніше маневрував між узурпаторами Магном Максимом і Євгенієм та офіційною владою – у особі імператора Феодосія I. Гільдон міг тиснути на західний двір, оскільки Італія залежала від постачання хліба з північноафриканських провінцій.

На Сході опозиція Руфіну при дворі гуртувалась навколо препозита священної опочивальні Євтропія, який організував шлюб імператора Аркадія з Євдокією, донькою відомого полководця Баутона. У цих умовах загострились відносини імперії з варварськими народами на Балканах.

З 70-х років IV ст. важливою політичною проблемою для східного двору залишались відносини з готами. Після війни 377–382 рр. вони отримали статус федератів і землю для розселення. Готи-федерати приймали участь у військових компаніях імператора Феодосія

I, остання з яких проводилась проти узурпатора Євгенія та Арбогаста [14, 330]. На чолі готського війська стояв вождь Аларіх. Готи понесли значні втрати під час битв, що викликало їх незадоволення. На думку Х. Вольфрама, узимку 394–395 років гуни вперше зробили значний напад на придунайські володіння Константинополю, що довело небезпечність перебування готів у Мезії і примусило їх шукати нових земель подалі від кочівницької небезпеки [1, 200–201]. Вони після закінчення компанії проти узурпатора Євгенія раніше за інші східноримські військові контингенти отримали дозвіл повернутись на Балкани, де виступили проти східного двору, стверджуючи, що не отримали належної платні за службу. Готське військо Аларіха підійшло до Константинополя, де він провів переговори з Руфіном, під час яких, можливо, отримав від останнього згоду на зайняття посади магістра мілітум префектури Іллірік. Таким чином, на фоні конфлікту двох імператорських дворів, який поступово розгорався, готи-федерати виступали у якості певного каталізатору дій обох сторін і самі намагались використати ситуацію, що склалася на свою користь.

Подальші дії готів дозволяли Зосимі робити висновки, що вони і надалі діяли у згоді з Руфіном [5, 88; 11, 50]. Той міг сподіватись використовувати Аларіха, як певну противагу військовій силі Стиліхона. Не випадково землі префектури Іллірік знаходились на кордоні з володіннями західного двору і Стиліхон вимагав їх повернення під контроль Равенни. Передача їх готам, на думку Руфіна, могла зіткнутися з Стиліхоном. Що невдовзі і відбулось. Улітку 395 року Стиліхон з західними і східними контингентами вступив до префектури Іллірік і дійшов до Фессалії, де блокував готів Аларіха.

Дії Стиліхона стурбували Руфіна, який умовив імператора Аркадія відправити до західного командувача наказ повернути східні війська. Стиліхон, досягнувши певних домовленостей з Аларіхом, відпустив східні війська, які прибули до столиці, де влаштували переворот, вбивши Руфіна на Марсовому полі біля Золотих Воріт (27 листопада 395 року). Керівник східного контингенту

Гайна прийняв участь у заколоті. Реальний вплив при імператорі Аркадії отримав препо-зіт Євтропій. Таким чином, у подіях, що призвели до падіння Руфіна можна бачити заколот, в якому приймали участь західні (Стиліхон) і східні військові (Гайна), та опозиція східного двору (Євтропій). Готи Аларіха намагались грати на протиріччях угруповань, які хотіли їх використовувати у своїх цілях. Так, те, що при своєму русі вони не грабували маєтки Руфіна противники останнього пояснювали, як державну зраду [11, 50].

Можливо, вбивство Руфіна поклало край домовленості східного двору з Аларіхом. Готи могли сприймати договір, як особисту угоду між їх вождем та Руфіном. У подальшому вони пройшли у землі Еллади, розорили Беотію, Аттіку і Пелопоннес.

Дії готів Аларіха змусили східний двір знов шукати порозуміння з Стиліхоном, який навесні 397 р. виступив на схід. Справжні плани західного командувача важко зв'ясувати. Можливо, похід проти Аларіха знов розглядався, як засіб встановлення юрисдикції західного двору над префектурою Іллірік або власного впливу Стиліхону у Константинополі. Відомо, що протягом попередніх місяців Стиліхон проводив підготовку до військових дій на сході і уклав угоди з германськими племенами на рейнському кордоні [5, 52].

Військо Стиліхона висадилося у Корінфі і у наслідок успішного маневрування оточила Аларіха на плоскогір'ї Фолойя в Еліді. Однак надалі Аларіха випустили з оточення, при цьому, можливо, уклавши з ним певну угоду [10, 175]. На думку Д. Клауде, Стиліхон розраховував на Аларіха у подальшій боротьбі за вплив на Константинополь [8, 26–27]. Самому західному командувачу треба було відреагувати на повстання намісника Гільдона у Північній Африці. Дії Стиліхона засуджувались у Константинополі, де його проголосили ворогом держави. Префект Євтропій підтримав повсталого Гільдона і намагався підпорядкувати Північну Африку східному двору.

Після виходу з оточення на Пелопоннесі готи пройшли в Епір, пограбувавши і цю провінцію. Імператор Аркадій пішов на переговори з Аларіхом. Готський вождь отримав статус магістра мілітум Ілліріка, а готи нові зем-

лі для розселення [7, 180, 235]. Таким чином, східний двір знов, як і в часи Руфіна вирішував дві проблеми: заспокоював готів і закріплював під своєю юрисдикцією спірну префектуру [1, 204–205]. Сучасник подій Клавдій Клавдіан стверджував, що Аларіх фактично став правителем Ілліріка, що дозволило дослідникам стверджувати, що готський вождь також отримав статус префекта преторія [1, 205]. Можливо, цей статус зберігався за Аларіхом до 401 року, коли готи розпочали рух на захід.

Крім готів, які перебували під керівництвом Аларіхом, існували певна частина представників племені, які перебували безпосередньо на військовій службі в імперії. Зростання їх впливу на політичне життя Східної Римської імперії також згодом склало проблему для константинопольського двору. Серед них особливо виділявся вже згаданий Гайна, який отримав від Євтропія посаду магістра мілітум Фракії. Приблизно з 398 р. в префектурі Азія подібну посаду отримав Фравітта, також гот за походження. Останній довів свою лояльність імперії, ще в роки правління Феодосія I, убивши лідера антиримської партії готів Еріульфа [13, 39]. Однак після загибелі Руфіна загальну діяльність військової ієрархії контролював Євтропій, який інтегрував декілька посад у своїх руках, звільнивши колишніх військових Феодосія I [2, 91–92]. У 398 році Євтропій успішно діяв, як командувач військ, проти гунів, що вторглись до префектури Схід. Як нагороду за військові успіхи Євтропія проголосили консулом на 399 рік, що не визнав західний двір [10, 179].

Зростання впливу Євтропія викликало формування опозиції військових, яку очолював Гайна і яка, можливо, отримала підтримку Стиліхона [4, 176]. На початку консульства Євтропія проти римської влади виступив загін федератів Трибігільда, розташований у Малій Азії і незадоволений незначними виплатами [10, 180–181]. Готам Трибігільда вдалось нанести поразку військам направленим проти них і невдовзі сили Гайни розпочали діяти узгоджено з повсталими.

Однак падіння Євтропія викликали чутки про зміну влади в Ірані. Імператор Аркадій, побоюючись нової війни на сході, звернувся за допомогою до Стиліхона, і той обіцяв нада-

ти західні військові контингенти в обмін на усунення Євтропія. Останнього відправили на заслання і, невдовзі, за вимогами Гайни, стратили.

Сумісні дії Гайни та Трибігільда закінчилися поразкою. Проти небезпеки варварського засилля в Константинополі об'єдналися різні сили, включаючи придворних і церкву, у особі архієпископа Іоанна Златоуста. Мешканці Константинополю вигнали загони Гайни з міста, варвари отримали поразку при спробі переправитись морем до Малої Азії і відступили до Дунаю. Тут сили Гайни знищили гуни під керівництвом вождя Ульдїса, який у нагороду отримав статус «федерата» імперії [9, 248].

Таким чином, правління Аркадія виступило важливим етапом у формуванні зовнішньополітичної лінії Константинополя по відношенню до варварських народів. Лінія дипломатії Феодосія I спрямована на надання варварам статусу «федератів» виявила свої негативні риси – втручання готів у внутріполітичну боротьбу. Однак своїх ресурсів у Константинополі бракувало. Отже, протидія виступу готів Аларіха стала можливою завдяки певній допомозі військ Західної Римської імперії на чолі з Стилїхоном, а остаточну поразку загонам Гайни нанесли гуни Ульдїса. Результатом дипломатичних маневрів константинопольського двору стало утримання політичної рівноваги у відносинах з варварськими народами.

Список використаних джерел

1. Вольфрам Х. Готы / Хервиг Вольфрам ; пер. с нем. Б. П. Миловидов, М. Ю. Некрасов / под ред.

V. KUZOVKOV

Mykolaiv

CONSTANTINOPLE AND BARBARIANS: BYZANTINE DIPLOMACY DURING THE REIGN OF EMPEROR ARCADIUS (395–408)

The article examines the nature of diplomatic relations of the Eastern Roman Empire from barbarian peoples. The author pays special attention to the methods of Byzantine diplomacy.

Keywords: Eastern Roman Empire, the barbarians, diplomacy, Emperor Arcadius.

В. В. КУЗОВКОВ

г. Николаев

КОНСТАНТИНОПОЛЬ И ВАРВАРЫ: ВИЗАНТИЙСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ В ПРАВЛЕНИЕ ИМПЕРАТОРА АРКАДИЯ (395–408)

В статье исследуется характер дипломатических связей Восточной Римской империи с варварскими народами. Автор особое внимание уделяет методам византийской дипломатии.

Ключевые слова: Восточная Римская империя, варвары, дипломатия, император Аркадий.

М. Б. Щукина, Н. А. Бондарко, П. В. Шувалова. — СПб. : Ювента, 2003. — 656 с.

2. Глушанин Е. П. Военная знать ранней Византии / Евгений Глушанин. — Барнаул : Алт. кн. изд-во, 1991. — 246 с.
3. Голдсуорти, Адриан Падение Запада. Медленная смерть Римской империи / Адриан Голдсуорти ; пер. с англ. А. В. Короленкова, Е. А. Семенов. — М. : АСТ, 2014. — 733.
4. Головина О. В. Готы в Константинополе: мятеж Гайны в 399–400 гг. / Олеся Головина // Метаморфозы истории. — 2013. — № 14. — С. 173–181.
5. Зосим. Новая история. Книга V // Проблемы историографии всеобщей истории : материалы междунар. науч. семинара, Белгород, 16 окт. 2000 г. — Белгород : БелГУ. 2000. — С. 87–114.
6. Иордан. О происхождении и деяниях готы / Иордан. — М. : Изд-во восточной лит-ры, 1960. — 436 с.
7. Клавдий Клавдиан. Полное собрание латинских сочинений / Клавдий Клавдиан ; пер., вступ. ст., коммент. и указ. Р. Л. Шмаракова. — СПб. : Изд-во СПб ун-та, 2008. — 842 с.
8. Клауде Д. Королевство вестготов / Дитрих Клауде ; пер. с нем. С. Иванова. — СПб. : Евразия, 2002. — 288 с.
9. Коньков Д. С. Готы и империя: восстание Гайны как кризис идентичности / Дмитрий Коньков // Известия Томского политехнического университета. — 2012. — Т. 321. — № 6. — С. 245–249.
10. Кулаковский Ю. А. История Византии / Юлиан Кулаковский. — 3-е изд., исправ. и доп. — СПб. : Алетей, 2003. — Т. 1 : 395–518 годы. — 492 с. (Серия «Византийская библиотека. Исследования»).
11. Марцеллин К. Хроника / Комит Марцеллин ; перевод и комментарии Н. Н. Болгова. — Белгород : БелГУ, типография ГИК, 2010. — 230 с.
12. Сиротенко В. Т. История международных отношений в Европе во второй половине IV – начале VI в. / Василий Сиротенко. — Пермь, 1975. — 284 с.
13. Томпсон Э. А. Римляне и варвары. Падение Западной империи / Эдуард Артур Томпсон ; пер. с англ. Т. О. Пономаревой, под. ред. М. Е. Килуновской. — СПб. : Ювента, 2003. — 288 с.
14. Хизер П. Падение Римской империи / Питер Хизер ; пер. с англ. А. В. Короленкова, Е. А. Семенов. — М. : АСТ ; Астрель, 2011. — 795 с.
15. Cameron A., Long J., Sherry L. Barbarians and politics at the Court of Arcadius / Alan Cameron. — Berkeley : University of California Press, 1993. — 441 p.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2015 р.